

Život a dílo městského zřízence ve výslužbě: Henri Rousseau mezi akademismem a avantgardou

Henri-Julien-Félix Rousseau byl jedním z pěti dětí klempíře z Lavalu. Narodil se 21. května 1844, ale kromě školních výsledků se o něm můžeme z archivních pramenů dozvědět více až v roce 1863, kdy se spolu s dvěma komplici dopustil zpronevěry v kanceláři svého prvního zaměstnavatele, advokáta Fillona v Angers. Aby se vyhnul vězení, nechal se Rousseau v prosinci 1863 v Angers naverbovat k sedmileté službě v armádě. Už v devatenácti letech za sebou musel mít poměrně pestrou životní dráhu, neboť protokol o jeho odvodu obsahuje i zmínku: „*Zvláštní znamení: uříznuté levé ucho.*“¹⁷ Na rozdíl od Vincenta van Gogh však Rousseauovo uříznuté ucho do mytologie moderního umění nevstoupilo, potlačeno malířovou mexickou legendou.

Nakonec Rousseau sedm let v armádě neodsloužil. Nejprve si tak jako tak musel odpykat trest za zpronevěru, který mu byl vzhledem k malé způsobené škodě a k jeho mládí vyměřen na pouhý měsíc vězení, a pak se stal příslušníkem pěšího pluku v Angers. S kontingentem, který Napoleon III. poslal do Mexika na pomoc císaři Maxmiliánovi Habsburskému, však už Rousseau vyrazit nestihl. V Mexiku bojovalo v letech 1862–1867 více než 38 000 francouzských vojáků a přes šest a půl tisíce jich tam padlo nebo zemřelo v důsledku zranění a nemocí. V polovině šedesátých let 19. století bylo v Mexiku nasazeno kolem 20 % všech francouzských vojáků v činné

¹⁷ D. Vallierová (cit. v pozn. 4), s. 83.

službě. Proto mohlo Rousseauovo vyprávění o dvacet nebo třicet let později působit věrohodně. Navíc byly z 51. pěšího pluku, u něhož sloužil, do Mexika skutečně odveleny dva prapory. Až po mnoha letech vyšlo najevo, že Rousseau zůstal jako příslušník plukovní hudby u záložního praporu v Angers, kam se v roce 1867 vrátili příslušníci expedičního sboru z Mexika. Rousseau patrně naslouchal jejich historkám, které časem jistě neztrácely na působivosti. Možná mu vyprávění mexických veteránů poskytlo motiv pro některý z jeho obrazů, ale doložit to nelze. Moderní bádání však ukázalo mnohé podstatně prokazatelnější zdroje jeho malířské inspirace.

Z armády byl Rousseau propuštěn po smrti svého otce v roce 1868 jako jediný živitel rodiny. Usadil se v Paříži a začal pracovat jako písař u soudního vykonavatele. O rok později se poprvé oženil a v roce 1870 mohl svou legendu rozšířit o další smyšlená vojenská dobrodružství. Byl totiž povolán k pěšímu pluku v Dreux, kam skutečně nastoupil, ale štěstí mu opět přálo a žádných bojů se nezúčastnil. To mu však později nijak nebránilo v tom, aby svým přátelům líčil, jak osobně uchránil město Dreux před hrůzami války a jak byl tamními obyvateli oslavován. Po demobilizaci se vrátil k pokojnému životu. V prosinci 1871 složil přísahu veřejných zaměstnanců a byl přidělen úřadu potravní daně prefektury Seine, tedy státní správy města Paříže. Se svou první ženou Clémence měl postupně sedm dětí, ale kromě syna Henri-Anatola, který zemřel roku 1897 ve svých osmnácti letech, a dcery Julie-Clémence se žádné z nich nedožilo dospělosti. Po třech letech služby byl Henri Rousseau v květnu 1874 povýšen na zřízence 2. třídy Úřadu potravní daně a zdál se být na dobré cestě k poklidnému životu malebné figurky pařížského předměstí. Teprve o deset let později písemné prameny dokládají první náznak jeho vybočení z této dráhy.

Patrně na popud svého souseda, akademického malíře Félix-Augusta Clémenta, požádal Rousseau o povolení malovat kopie obrazů ze sbírek pařížských státních galerií a 24. září 1884 je skutečně obdržel. Je to nejstarší písemný doklad jeho zájmu o výtvarné umění, i když první malířské pokusy podnikal Rousseau už před tímto datem. Svědčí o tom dva malé obrázky výjevů z prusko-francouzské války, které prokazatelně namaloval podle novinových ilustrací.¹⁸ Ve svých čtyřiceti letech se však Rousseau pustil do malování s veškerou vážností. V roce 1885 si pronajal ateliér v impasse du Maine 18bis a téhož roku také podnikl první pokus obeslat svými

¹⁸ Tamtéž, s. 88–89, č. kat. 1 a 2.

výtvořily Salón nezávislých. Zde mohl vystavovat, aniž by mu v tom bránila jakákoliv komise, a tak se od té doby Salónu nezávislých zúčastňoval pravidelně. V roce 1887 se dočkal také prvních novinových kritik, z nichž jedna, kterou do listu *Le Dix-Neuvième Siècle* napsal Marcel Fouquier, měla na Rousseaua podstatný vliv. Fouquier jeho díla totiž přirovnal k italským primitivům, za jejichž příklady mu posloužili Simone Memmi a Taddeo Gaddi. Rousseau toto hodnocení četl – dochovalo se v jeho pověstné výstřížkové knize – a nepochybně se seznámil s díly malířů, s nimiž ho Fouquier srovnával. V týchž dnech však Rousseaua postihla rodinná tragédie: počátkem května 1888 zemřela jeho první žena Clémence, na kterou později vždy vděčně vzpomínal. Zároveň to byl počátek odcizení mezi ním a jeho tehdy dvanáctiletou dcerou Julií-Clémence, kterou na radu lékaře odeslal na vychování rodině svého bratra do Angers.

Prvotní bolest z těžké ztráty Rousseauovi až za rok překryly nové zážitky. Světová výstava v Paříži, zahájená v květnu 1889, mu učarovala. V její koloniální sekci patrně našel hlavní inspiraci pro exotické scény, které se začaly v jeho díle objevovat rok poté a jimiž o dalších patnáct let později proslul. Stojí za připomenutí, že Rousseau se považoval také za literáta a na počest Světové výstavy napsal „*vaudeville o třech jednáních a deseti obrazech*“ s příznačným názvem *Une visite à l'Exposition de 1889*, který ovšem na divadelní scéně nebyl nikdy uveden. Bezprostřední ohlas Světové výstavy 1889 obsahuje i obraz *Moi-même: portrait-paysage*, autorem datovaný do roku 1890. Eiffelova věž, vlajkosláva na lodi i balón na obloze připomínají velkou událost v životě Paříže oněch let. Rousseau tuto *Vlastní podobiznu* skutečně vystavil na Salónu nezávislých roku 1890, ale to neznamená, že plátno už mělo finální vzhled. Například část nápisu „*Clémence et Joséphine*“ na paletě, kterou Rousseau drží v ruce, byla viditelně přemalována.¹⁹ Není divu, neboť svou druhou ženu Joséphine pojal za manželku až v září 1899. Rovněž odznak na klopě saka byl domalován dodatečně. Pokud má pravdu Dora Vallierová, pak jde o znak École Philotechnique, v rámci jejíchž kurzů Rousseau vyučoval až od roku 1901.²⁰ Postupné úpravy obrazu, které Rousseau v průběhu doby provedl, v žádném případě nebyly jen

¹⁹ Viz např. Klaus Werner, *Henri Rousseau*, Berlin 1987, s. 16, č. kat. 1. Werner se přidržel mínění Henriho Certignyho, že na paletě bylo původně jméno Marie, později překryté jménem druhé Rousseauovy manželky Joséphine, ale prokázat to nelze. Tvrzení o přemalovaném jménu Marie se přidrží i Olga Uhrová in: *Galerie nationale de Prague, L'art français des 19e et 20e siècles*, Paris 1994, s. 58, č. kat. 23.

²⁰ D. Vallierová (cit. v pozn. 4), s. 92, č. kat. 32.

2. Henri Rousseau, *Vlastní podobizna*, 1890, olej na plátně, Národní galerie v Praze.

podružné. Nevíme například, kdy Rousseau upravil obrysy nohou své postavy, čímž zcela změnil proporce díla.²¹ Přinejmenším v letech 1890–1900, kdy Rousseau postupně nabýval určité proslulosti mezi pařížskými výtvarníky mimo akademickou sféru, považoval *Vlastní podobiznu*, které přikládal mimořádný význam, za „*work in progress*“ a průběžně ji upravoval.

Rousseau tvořil, i když mu služba u Úřadu potravní daně alespoň formálně zabírala přes šedesát hodin týdně. Tato skutečnost vzbuzuje určité podezření, zda skutečně odsloužil veškerý požadovaný čas. V roce 1907 vzpomínal na svá služební léta slovy: „*Mí představení v úřadě mi dávali mírnější službu, abych mohl snáze pracovat. (...) Jsem jim dodnes vděčný.*“²² Přes vstřícnost nadřízených však začal své úřední povinnosti považovat za natolik pohlcující, že počátkem prosince 1893 odešel na vlastní žádost do výslužby se skromným důchodem 1 019 franků ročně, který mu umožňoval, aby se napříště věnoval výhradně umění. Tato skutečnost se zrcadlí i na Rousseauových navštívěnkách, z nichž počínaje rokem 1893 mizí slovo „*celník*“ a objevuje se na nich hrdý titul „*Artiste peintre décorateur*“, což by se asi nejlépe dalo přeložit slovy „*malíř a návrhář*“. Je velmi pravděpodobné, i když nedoložitelné, že si Rousseau v té době přilepšoval k penzi jako dekoratér, pracující na zakázku.

Devadesátá léta 19. století přinesla Rousseauovi první veřejné uznání jako malíři tvořícímu podle vlastní invence. Patrně nejstarší pochvalnou kritiku jeho vystavovaných děl publikoval koncem března 1891 v *Le Journal Suisse* malíř a grafik Félix Vallotton. O Rousseauovi tehdy napsal, že se „*před jeho obrazy tlačí jeden divák na druhého, zaznívá smích. Je to strašlivý soused, všechno rozdrťí. Jeho tygr, jenž překvapil svou obět, to se musí vidět! (...) Ostatně zdaleka ne všichni se smějí a brzy se tu zastaví i lidé, kteří pocítí závist... Pokud jde o mne, já chovám vůči jeho úsilí upřímný obdiv a dávám mu stokrát přednost před politováníhodnými omyly vystavenými vedle.*“²³ Komentář se vztahoval k obrazu *Překvapený (Bouře v pralese)* z počátku roku 1891, který předjímal Rousseauovy obrazy výjevů v džungli. Hojnější zastoupení však obrazy tropické vegetace, oživené výjevy ze světa zvířat, v Celníkově tvorbě získaly až po roce 1904.

²¹ Téměř určitě až po vystavení obrazu na Salónu nezávislých roku 1890. Viz též O. Uhrová (cit. v pozn. 19), s. 58, č. kat. 23.

²² D. Vallierová (cit. v pozn. 4), s. 83.

²³ Tamtéž, s. 94, č. kat. 47.